

Kompetencje finansowe i edukacja finansowa. Ujęcie teoretyczne i praktyczne

Beata ŚWIECKA¹
Uniwersytet Szczeciński

Złożono: 25 września 2017; Zaakceptowano do druku: 28 lutego 2018; Opublikowano: 12 kwietnia 2018

Streszczenie. Niezbędnym warunkiem współczesnego rozwoju społeczno-gospodarczego jest ciągły rozwój oraz dostosowywanie umiejętności do dynamicznie zmieniającego się rynku finansowego. Celem artykułu jest operacjonalizacja pojęciowa zagadnień związanych z kompetencjami finansowymi i edukacją finansową oraz ujęcie empiryczne z wykorzystaniem badań i działań praktycznych. W artykule dokonano systematyzacji wiedzy z zakresu kompetencji finansowych, zaproponowano definicję edukacji finansowej, jej celu oraz klasyfikacji. Dzięki wykorzystaniu analizy SWOT zostały również zaprezentowane słabe i mocne strony oraz szanse i zagrożenia edukacji finansowej z podziałem na edukację formalną i pozaformalną oraz nieformalne uczenie się.

Słowa kluczowe: kompetencje finansowe, edukacja finansowa, edukacja formalna, edukacja pozaformalna, nieformalne uczenie się, filary edukacji.

Kody JEL: D11, D14, D39, I29.

1. Wprowadzenie

Niski poziom znajomości finansów wpływa negatywnie na jakość podejmowanych decyzji finansowych, zaś edukacja finansowa może stanowić narzędzie mające na celu eliminację tego negatywnego zjawiska poprzez zwiększanie kompetencji konsumentów. Celem artykułu jest operacjonalizacja pojęciowa zagadnień związanych z kompetencjami finansowymi i edukacją finansową oraz ich ujęcie empiryczne z wykorzystaniem wybranych badań naukowych oraz działań praktycznych w tym zakresie. Z racji ograniczeń objętościowych subiektywnie dokonano wyboru badań i działań edukacyjnych. W artykule dokonano systematyzacji wiedzy na temat kompetencji finansowych, przedstawiając propozycje definicji i klasyfikacji. Zostały również przedstawione mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia edukacji finansowej z podziałem na edukację formalną i pozaformalną oraz nieformalne uczenie się, do czego wykorzystano analizę SWOT.

¹ Kontakt z autorem: Beata Świecka, Uniwersytet Szczeciński, Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług, ul. Cukrowa 8, 71-004 Szczecin, Polska, e-mail: beata.swiecka@wzieu.pl.

2. Konceptualizacja kompetencji finansowych

W najogólniejszym ujęciu termin „kompetencje” oznacza szeroko rozumianą zdolność podejmowania określonych działań i wykonywania zadań z wykorzystaniem efektów uczenia się i własnych doświadczeń. Dlatego kompetencji nie można utożsamiać z samymi efektami uczenia się. Termin „kompetencje” – w zależności od kontekstu – może oznaczać m.in.: zakres działania, zakres uprawnień do podejmowania decyzji, merytoryczne przygotowanie do wykonania określonego zadania [Instytut Badań Edukacyjnych 2017, s. 20]. Kompetencje finansowe są istotnym zagadnieniem w sprawnie funkcjonującej gospodarce. Wyedukowana ekonomicznie osoba potrafi efektywnie zarządzać finansami osobistymi, jest świadomym klientem instytucji finansowych, znającym konsekwencje zadłużenia i braku oszczędności. Kompetencje finansowe są znaczącym zagadnieniem praktycznym, choć nie do końca spenetrowanym obszarem naukowym. Stanowią jedno z pojęć związanych z edukacją finansową, obok takich zagadnień jak: wiedza finansowa, świadomość finansowa, umiejętności finansowe, inteligencja finansowa, zachowania finansowe i inne. Na potrzeby artykułu proponuje się definicję kompetencji finansowych, przez które rozumie się połączenie opanowanej wiedzy finansowej (wiem co), umiejętności (wiem jak i potrafię) i postaw (chcę i jestem gotów wykorzystać pozyskaną wiedzę). Kompetencje finansowe są atrybutem osoby dysponującej wiedzą finansową i umiejętnościami oraz wykazującą odpowiednią postawę (np. odpowiedzialności), wskazującą na efekty kształcenia.

Jest to niewątpliwie wąskie ujęcie, tzw. ujęcie sensu stricto, ale pozwala ono na określenie poziomu kompetencji finansowych (które zostały scharakteryzowane w dalszej części opracowania). Elementami kompetencji finansowych są nabyta wiedza w zakresie finansów osobistych – obejmująca m.in. zasady wydatkowania środków finansowych, odpowiedzialnego zadłużania, oszczędzania i tworzenia budżetu – oraz umiejętności finansowe, m.in. w zakresie zakładania konta przez internet, płatności telefonem komórkowym, wpłacania pieniędzy we wpłatomacie itp. Osoba kompetentna posiada zatem odpowiednią wiedzę i umie zastosować ją w praktyce, a to przekłada się na jej postawy i zachowania – zarówno na rynku finansowym, jak i w zarządzaniu pieniędzem zarobionym lub otrzymanym. Osoba kompetentna skuteczniej realizuje zamierzone cele.

Można wyróżnić kilka rodzajów kompetencji finansowych, w tym kompetencje twarde i miękkie. Kompetencje twarde obrazują cechy konkretne, mierzalne, jak np. wiedzę z zakresu kredytów, form oszczędzania, także umiejętności zakładania konta w internecie, płatności kartą itp. Kompetencje te często określane są mianem bazowych, podstawowych. Kompetencje miękkie dotyczą cech psychofizycznych i umiejętności społecznych. Koncentrują się na zachowaniu człowieka, postawach, umiejętnościach interpersonalnych itp.

Rozwój kompetencji to proces ciągły, ale ze względów praktycznych warto dzielić go na etapy. Poziomy wskazują na stopniowalność wiedzy i umiejętności oraz zmianę postaw. Niski poziom kompetencji finansowych związany jest z pojęciem

analfabetyzmu finansowego, definiowanego jako brak znajomości podstawowych pojęć ekonomicznych, które implikują podejmowanie racjonalnych decyzji finansowych [Lusardi, Mitchell 2014; za: Knehans-Olejnik 2014]. Poziom kompetencji jest zazwyczaj ściśle związany z ubankowaniem. Im wyższy poziom kompetencji, tym większe wykorzystanie bardziej wysublimowanych usług bankowych. Osoby o niskim poziomie kompetencji finansowych charakteryzuje brak opanowania wiedzy finansowej, co przekłada się na brak umiejętności, a tym samym często na pasywną postawę wobec finansów osobistych i niewielkie zaangażowanie na rynku finansowym. Są to osoby mające pasywną postawę wobec instytucji finansowych, nie korzystające z ich usług w ogóle lub w stopniu bardzo ograniczonym. Zwiększenie kompetencji jest procesem polegającym na płynnym przejściu na kolejny poziom, w którym przyswojenie wiedzy w stopniu podstawowym pozwala m.in. na korzystanie z najprostszych produktów bankowych, nieregularne korzystanie z usług instytucji finansowych przy wsparciu osób trzecich, np. pracowników bankowych, doradców finansowych. Kolejne poziomy wskazują na pozyskanie wiedzy specjalistycznej, korzystanie z usług bankowości mobilnej, zaawansowanych usług finansowych, co pozwala na bardziej efektywne zarządzanie finansami.

3. Istota edukacji finansowej. Pojęcie, rodzaje, funkcje

Edukacja finansowa jest częścią edukacji. Choć jest jednym z jej elementów składowych, najczęściej prowadzona jest w sposób sporadyczny, niesystematyczny, w dużej mierze nieformalny (co zostanie wyjaśnione poniżej). Definicja edukacji finansowej została zaproponowana przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) w 2005 r. Według OECD „edukacja finansowa to proces, w którym konsumenci, jak i inwestorzy finansowi poprawiają swoje rozumienie produktów finansowych, koncepcji i zagrożeń oraz poprzez informacje, instrukcje i/lub obiektywne porady rozwijają umiejętności i pewność siebie, aby lepiej poznać zagrożenia finansowe i możliwości, dokonać świadomych wyborów, wiedzieć, gdzie szukać pomocy, a także podjąć inne skuteczne działania w celu poprawy ich dobrobytu finansowego” [OECD 2016]. Edukacja finansowa ma znaczenie w zwiększeniu wiedzy i świadomości finansowej, co przekłada się na efektywność w zakresie podejmowanych decyzji finansowych [Lusardi, Mitchell 2014]. Edukacja finansowa ma pozytywny wpływ na zachowania konsumentów oraz ich dobrostan finansowy. Na edukację finansową można spojrzeć z różnych punktów widzenia, dlatego też proponuję traktować ją jako: proces, wartość, zespół działań, obszar wielozadaniowy oraz kapitał (tabela 1).

Edukacja finansowa ma na celu zwiększenie wiedzy i umiejętności finansowych służących racjonalizacji decyzji finansowych, efektywności zarządzania finansami osobistymi, realizacji założonych celów finansowych i pozafinansowych². Jest procesem

² Poprzez cele finansowe rozumie się cele związane ze zwiększeniem dochodów, obniżeniem kosztów funkcjonowania, a także wydatkowaniem środków finansowych. Cele pozafinansowe związane są z czynnikami behawioralnymi, jak np. akceptacja środowiska, uznanie środowiska bliższego i dalszego, podniesienie własnej wartości itp.

sem, który może rozpocząć się na każdym etapie życia i trwać przez całe życie. Proces nabywania kompetencji finansowych rozpoczyna się od zdobycia wiedzy, co powinno (choć nie zawsze tak się dzieje) przełożyć się na zwiększenie umiejętności. Bywa i tak, że proces ów kończy się na etapie zdobycia wiedzy i nie znajduje odzwierciedlenia w zmianie zachowań finansowych. Oznacza to, że odbiorcy otrzymują wiedzę, lecz nie wykorzystują jej w praktyce, co powoduje, iż nie następuje zmiana postaw.

Tabela 1. Definicje edukacji finansowej

Edukacja finansowa jako	Opis
Kapitał	Edukacja finansowa jest kapitałem niefizycznym, dobrem, które powinno być zwiększane w celu eliminacji ubóstwa, biedy i nędzy.
Wartość	Jeśli uznać, iż edukacja finansowa jest kapitałem, w który warto inwestować, a kapitał to „samopomnażająca się” wartość, można uznać, że edukacja finansowa jest społeczną wartością, która wyposaża w wiedzę i umiejętności przygotowujące do funkcjonowania w sferze finansów.
Obszar wielozadaniowy	Edukacja finansowa jest obszarem wielozadaniowym, wymagającym ciągłego pogłębiania i aktualizowania.
Zespół działań	Edukacja finansowa jest zespołem działań mających na celu zwiększenie wiedzy finansowej, rozwijanie umiejętności i wykształcenie pozytywnych nawyków służących do racjonalnego i efektywnego gospodarowania finansami, a także umiejętnego wykorzystania produktów i narzędzi finansowych.
Proces	Edukacja finansowa jest procesem zwiększania kompetencji finansowych, rozpoczynającym się od pogłębiania wiedzy i nabywania umiejętności, a prowadzącym do zmiany postaw i zachowań, który to proces może rozpoczynać się na każdym etapie rozwoju i trwać przez całe życie.
Ochrona	Edukacja finansowa jest zespołem narzędzi służących do ochrony przed niewłaściwymi decyzjami, które mogą skutkować negatywnymi konsekwencjami finansowymi.

Źródło: opracowanie własne.

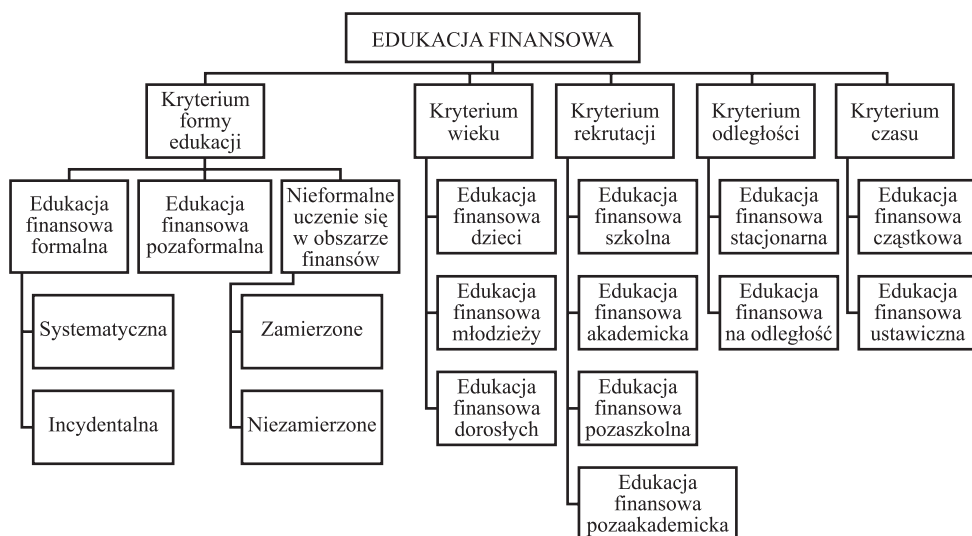
Pomocne w zobrazowaniu zjawiska odległości między zdobytą wiedzą a działaniem mogą być opracowane przez International Commission of Education for the Twenty-First Century [UNESCO 1996, s. 85] cztery filary edukacji. Uznaje się, iż mogą być one odniesione do edukacji finansowej:

- Filar 1: Uczyc się, by wiedzieć (ang. *learning to know*) – ogólne nauczanie z możliwością pogłębiania wiedzy.
- Filar 2: Uczyc się, by działać (ang. *learning to do*) – uczenie się w celu nabywania umiejętności, podnoszenia kwalifikacji, które mogą być wykorzystane w praktyce.
- Filar 3: Uczyc się, by żyć wspólnie z innymi (ang. *learning to live together*) – uczenie się w celu zrozumienia cudzych historii, tradycji, tożsamości, pochodzenia, pozyskania umiejętności pokojowego rozwiązywania konfliktów itp.

– Filar 4: Uczyć się, by być (ang. *learning to be*)³ – uczenie się w celu realizacji postawionych celów, samego siebie.

W edukacji finansowej nie można opierać się wyłącznie na filarze 1, czyli nie wystarczy uczyć się, by wiedzieć, ale trzeba sukcesywnie zdobywać wiedzę w celu doskonalenia umiejętności, które mogą być zastosowane w praktyce i znaleźć odzwierciedlenie w zmianie postaw i zachowań. Pozostałe filary 3 i 4 wydają się mieć nieco mniejsze znaczenie, choć edukacja finansowa jest niezbędna, by żyć wspólnie z innymi (filar 3), być częścią społeczeństwa, nie poszerzać grona osób wykluczonych finansowo, a także być (filar 4), czyli by wiedzieć, iż pieniądze są narzędziem, a nie celem samym w sobie.

Schemat 1. Kryteria klasyfikacji edukacji finansowej

Źródło: opracowanie własne.

Na potrzeby niniejszego artykułu – w celu budowy podstaw teoretycznych edukacji finansowej – oprócz definicji przedstawiono autorską propozycję celowości oraz kryteriów klasyfikacji. Celem edukacji finansowej jest kształcenie jednostek (członków gospodarstw domowych, społeczeństwa) prowadzące do zwiększenia wiedzy, świadomości i umiejętności w zakresie finansów, których zastosowanie prowadzi do zwiększenia efektywności gospodarowania pieniędzem. Należy przy tym odnotować, iż nie każde pozyskanie wiedzy wiąże się z lepszym zarządzaniem finansami. Tylko wiedza nabyta i wykorzystana w praktyce daje stosowny efekt. Można mieć

³ Pojęcie *learning to be* zostało po raz pierwszy wprowadzone w opracowaniu Edgara Faure’a [1972; UNESCO 1996, s. 23], który jest autorem powiedzenia: „Każdy człowiek może osiągnąć sukces w kierowaniu samym sobą, a świat powinien popierać to dążenie”.

dużą wiedzę, ale tylko i wyłącznie teoretyczną, a dopiero wiedza zastosowana przynosi skutki. Poszukiwanie wiedzy wymaga ogromnej siły woli, silnych zachęt i co najważniejsze – niezwyklej wytrwałości.

W celu systematyzacji wiedzy na temat edukacji finansowej w literaturze proponuje się dzielić edukację finansową według kilku kryteriów (schemat 1) [Świecka 2016, s. 89-104]:

1. Kryterium formy edukacji:

- Edukacja formalna (ang. *formal education*) – kształcenie realizowane przez publiczne i niepubliczne szkoły oraz inne podmioty systemu oświaty, uczelnie oraz inne podmioty systemu szkolnictwa wyższego, w ramach programów, które prowadzą do uzyskania kwalifikacji pełnych, kwalifikacji nadawanych po ukończeniu studiów podyplomowych, o których mowa w art. 2 ust. 1 pkt 11 ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym⁴, albo kwalifikacji w zawodzie, o której mowa w art. 10 ust. 3 pkt 1 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty⁵. Edukacja formalna oznacza uczenie się w szkole lub na uczelni w ramach programów prowadzących do nabycia kwalifikacji pełnych lub częściowych. Do edukacji formalnej zalicza się studia podyplomowe i studia doktoranckie, a także realizowanie przez dziecko obowiązku szkolnego w systemie edukacji domowej [Instytut Badań Edukacyjnych 2017, s. 15]. Edukacja formalna powinna być systematyczna, dostosowana do poziomu odbiorcy, przemyślana przez władze centralne i prowadzona systematycznie od wczesnych lat poprzez połączenie wiedzy w programach różnych przedmiotów, w tym: matematyki, historii, statystyki, mikroekonomii, przedsiębiorczości, prawa, wiedzy o społeczeństwie, wiedzy o kulturze, a nawet religii. Obecnie odbywa się incydentalnie, poprzez szczerkowe, niepowiązane ze sobą przedmioty, niestanowiące jednej całości.
- Edukacja pozaformalna (ang. *non-formal education*) – kształcenie i szkolenie realizowane w ramach programów, które nie prowadzą do uzyskania kwalifikacji pełnych lub częściowych. Edukacją pozaformalną jest uczenie się zorganizowane instytucjonalnie w ramach programów, które nie wchodzą w zakres edukacji formalnej. Efekty uczenia się uzyskane w ramach edukacji pozaformalnej mogą być walidowane, akumulowane i przenoszone w toku zdobywania kwalifikacji szkolnych i akademickich. Nie wszystkie programy realizowane w ramach edukacji pozaformalnej muszą prowadzić do uzyskania kwalifikacji [Instytut Badań Edukacyjnych 2017b, s. 16].
- Uczenie się nieformalne (ang. *informal learning*) – kształcenie zamierzone (samodzielne uczenie się) lub niezamierzone (występujące bezwiednie w sytuacjach życia codziennego, także w pracy, szkole, poza organizowanymi tam szkoleniami formalnymi i pozaformalnymi). Polega na zdobywaniu wiedzy poprzez doświadczenie. Prowadzi do kształtowania postaw i zachowań w wyniku pozyskanych doświadczeń oraz wpływu edukacyjnego

⁴ Tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 2183 z późn. zm.

⁵ Tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 2198 z późn. zm.

otoczenia (rodziny, znajomych, środowiska pracy itp.). Obejmuje nie tylko poszerzanie wiedzy i umiejętności, ale również kształtowanie postaw i wartości.

Edukacja pozaformalna i nieformalne uczenie się są uzupełnieniem wiedzy zdobytej w szkołach i uczelniach wyższych. Z uwagi na fakt, iż formalna edukacja finansowa jest rzadko poddawana analizie, główną zaletą – zwłaszcza na współczesnym rynku pracy – jest możliwość zdobycia konkretnych umiejętności praktycznych w edukacji pozaformalnej i w ramach nieformalnego uczenia się. Pozwalają one rozwijać się, wychodzić poza ustalone schematy, uczyć się przydatnych i świadomie wybranych elementów. Podział kształcenia na edukację formalną, nieformalną/pozaformalną i incydentalną przedstawił profesor pedagogiki Wincenty Okoń [1992]. Według niego „kształcenie formalne to system oparty na stałych pod względem czasu i treści formach nauki (klasy, stopnie, szkoły, programy i podręczniki), prowadzący od nauczania początkowego do uniwersytetu i włączający – obok kursów wykształcenia ogólnego – wiele programów specjalnych oraz instytucji stacjonarnego kształcenia technicznego i zawodowego. Kształcenie nieformalne to świadoma i zorganizowana działalność kształcząco-wychowująca, prowadzona poza ustanowionym formalnym systemem szkolnym, umożliwiająca określonej grupie uczestników osiągnięcie założonych celów kształcenia. Kształcenie incydentalne to trwający przez całe życie niezorganizowany i niesystematyczny proces nabywania przez każdego człowieka wiadomości, sprawności, przekonań i postaw, na podstawie codziennego doświadczenia oraz wpływów wychowawczych otoczenia”.

2. Kryterium wieku:

- edukacja finansowa dzieci – realizowana od lat najmłodszych do skończenia szkoły podstawowej;
- edukacja finansowa młodzieży – realizowana w gimnazjum i szkołach średnich;
- edukacja finansowa dorosłych – realizowana na studiach, kursach zawodowych i hobbistycznych, szkoleniach, warsztatach, wyjazdach studyjnych, seminariach i konferencjach.

3. Kryterium rekrutacji:

- edukacja finansowa szkolna – realizowana w dwóch segmentach: po pierwsze wśród uczniów, po drugie wśród nauczycieli zajmujących się edukacją finansową;
- edukacja finansowa akademicka – realizowana w dwóch segmentach: po pierwsze wśród studentów, po drugie wśród nauczycieli akademickich zajmujących się edukacją finansową;
- edukacja finansowa pozaszkolna i pozaakademicka – realizowana w postaci konkursów, zajęć pozaszkolnych, warsztatów, szkoleń, kursów zawodowych itp.

4. Kryterium odległości:

- edukacja finansowa stacjonarna – forma edukacji, w której znacząca część zajęć realizowana jest w bezpośrednim kontakcie nauczyciela z uczniem;

- edukacja finansowa na odległość (inaczej *distance learning*, e-edukacja, edukacja wirtualna, edukacja zdalna, e-learning, kształcenie zdalne) – forma nauczania z wykorzystaniem internetu, w postaci prezentacji multimedialnych, krótkich filmów, lub spotkań on-line z nauczycielem.

5. Kryterium czasu:

- edukacja cząstkowa – trwająca przez określony czas, np. kurs miesięczny, tygodniowy, studia roczne;
- edukacja ustawiczna – składająca się z momentów edukacji cząstkowej, trwająca przez całe życie.

Edukacja finansowa powinna mieć charakter ustawiczny⁶, trwać przez całe życie i składać się z elementów cząstkowych działań edukacyjnych. Edukacja finansowa ustawiczna to całość aktywności poznawczych podejmowanych w trakcie życia z myślą o pogłębieniu wiedzy, uzyskaniu umiejętności i/lub kwalifikacji – z przyczyn osobistych, społecznych i/lub zawodowych [Tissot 2004, s. 103]⁷, tzw. uczenie przez całe życie (ang. *lifelong learning*), które może składać się z różnych epizodów edukacji cząstkowej. Edukacja finansowa mająca charakter ustawiczny jest procesem stałego odnawiania, doskonalenia i rozwijania kompetencji, który rozciąga się na całe życie i obejmuje wszystkie typy i poziomy wykształcenia, wykraczając poza tzw. kształcenie formalne. Edukacja przez całe życie jest przeznaczona dla wszystkich grup wiekowych, ma na celu wykorzystanie potencjału edukacyjnego społeczeństwa, i obejmuje wszelkie sytuacje, w których jednostki mogą posłużyć się wiedzą, aby decydować o własnym przeznaczeniu. To pociąga za sobą powiązanie, komplementarność oraz horyzontalne i wertykalne kontynuowanie różnych form i poziomów kształcenia formalnego i pozaformalnego oraz nieformalnego uczenia się, tj. ciągłość między różnymi doświadczeniami edukacyjnymi w życiu. Ogólna koncepcja edukacji przez całe życie implikuje spójność całej działalności edukacyjnej społeczeństwa, ale w żadnym wypadku nie pociąga za sobą sztywnej struktury administracyjnej. Rozpowszechnianie pojęcia kształcenia ustawicznego

⁶ Opracowanie i upowszechnienie pojęcia kształcenia ustawicznego było niewątpliwie jednym z najważniejszych postępów w myśleniu edukacyjnym od zakończenia II wojny światowej. Wyrażenie „kształcenie ustawiczne”, które w latach 50. i 60. XX w. było stosowane do kształcenia ustawicznego dorosłych, od końca lat 60. wyznaczało dla UNESCO i coraz większej liczby krajów znacznie szerszy zakresowy cel. W latach 70. koncepcja została rozwinięta i udoskonalona w raporcie Międzynarodowej Komisji ds. Rozwoju Edukacji, utworzonej przez UNESCO, której przewodniczył Edgar Faure. Raport, opublikowany w 1972 r. pod tytułem *Learning to Be*, miał wznowić debatę na temat konieczności ponownego przemyślenia działalności edukacyjnej nastawionej na uczenie się przez całe życie. Ponad 20 lat później kolejna komisja powołana przez UNESCO i tym razem pod przewodnictwem Jacques’a Delorsa, Międzynarodowa Komisja Edukacji XXI wieku, podjęła ideę kształcenia przez całe życie i analizowała jej implikacje w zmienionym historycznym znaczeniu. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty definiuje kształcenie ustawiczne jako „kształcenie w szkołach dla dorosłych, a także uzyskiwanie i uzupełnianie wiedzy ogólnej, umiejętności i kwalifikacji zawodowych w formach pozaszkolnych przez osoby, które spełniły obowiązek szkolny”.

⁷ The European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop) to ośrodek założony w 1975 r. na mocy rozporządzenia Rady (EWG) nr 337/75. Jest ośrodkiem referencyjnym UE w zakresie kształcenia oraz szkolenia zawodowego. Dostarcza informacji, a także analiz systemów kształcenia i szkolenia, polityki, badań i praktyki.

w latach 60. XX w. dało silny impuls do zmiany myślenia edukacyjnego i stymulowało reformy, z których część dotyczyła całego systemu edukacji.

Każda z form edukacji finansowej jest wartościowa, ma swoje mocne, ale także słabe strony, które sprawiają, że nie rozwija się tak, jak by tego oczekiwano. Porządkowaniu wiedzy na temat edukacji finansowej może posłużyć analiza SWOT, której wyniki zaprezentowano w tabeli 2.

Analiza SWOT – jedno z narzędzi wykorzystywanych przy tworzeniu strategii marketingowych – może być pomocna w budowaniu strategii edukacji finansowej na szczeblu jednostkowym (w rozumieniu instytucji zajmującej się działaniami edukacyjnymi), lokalnym, regionalnym, a także krajowym. W Polsce brak jest działań systemowych, które powinny być opisane w kompleksowej strategii edukacji finansowej. Niestety, nasz kraj jej nie posiada – w odróżnieniu do Wielkiej Brytanii, Hiszpanii, Austrii, Czech czy Węgier. Edukacja finansowa formalna, pozaformalna i nieformalne uczenie się powinny być dopełniającymi się sposobami nauczania, których mocne strony wzajemnie się uzupełniają, a słabe strony są ograniczane przez komplementarne stosowanie wszystkich metod. Edukacja formalna najczęściej kojarzona jest z przekazywaniem wiedzy typowo teoretycznej. Z jednej strony może to wpływać na rozwój nauki, ale nie zawsze oddziałuje pozytywnie na zwiększenie umiejętności praktycznych. Sama wiedza teoretyczna nie jest wystarczającym czynnikiem wpływającym na podejmowanie właściwych, mądrych, przemyślanych, racjonalnych decyzji finansowych. Mocne strony edukacji finansowej – jako zbiór jej atutów – pozwalają na pełniejsze wykorzystanie szans, przed jakimi stoją zarówno instytucje świadczące usługi z zakresu edukacji finansowej, jak i odbiorcy usług edukacyjnych. Do mocnych stron zaliczyć można m.in. dużą różnorodność i liczbę instytucji świadczących usługi edukacyjne (w tym m.in.: przy wsparciu Narodowego Banku Polskiego, Stowarzyszenia Krzewienia Edukacji Finansowej, Fundacji Kronenberga i realizowaną przez uniwersytety, instytucje finansowe, organizacje pozarządowe i inne). Ta różnorodność instytucji wpływa na zmniejszenie wykluczenia społecznego i finansowego, a także jest szansą na zwiększenie ubankowienia społeczeństwa, jak też podniesienie poziomu świadomości finansowej. Szansą na rozwój edukacji finansowej jest też pojawienie się na rynku coraz większej liczby pozycji książkowych stanowiących lekturę dla osób chcących podnieść swoje kompetencje finansowe, a także coraz większe zainteresowanie finansami osobistymi i rosnąca rola tego czynnika zarówno w społeczeństwie, jak i nauce.

Słabe strony utrudniają wykorzystanie szans i zwiększają ryzyko zagrożeń. Zalicza się do nich np. brak doświadczenia i/lub wystarczających kompetencji w przeprowadzeniu szkoleń, kursów, co dotyczy nie tylko formy prowadzenia zajęć, lecz także treści przekazu. Brak odpowiedniego przygotowania merytorycznego zwiększa ryzyko analfabetyzmu finansowego konsumentów. Szansą – będącą okolicznością zewnętrzną – mogą być prace nad Narodową Strategią Edukacji Finansowej (NSEF). Obecnie edukacja finansowa w Polsce jest głównie rezultatem działań oddolnych (głównie organizacji pozarządowych) i lokalnych. Brakuje działań na poziomie całego państwa i społeczeństwa. Gdyby edukacja finansowa była elementem szerszej polityki

Tabela 2. Analiza SWOT edukacji finansowej

Edukacja finansowa formalna	Mocne strony	Słabe strony
	<ul style="list-style-type: none"> - ocena poziomu wiedzy poprzez certyfikację (która może być, ale nie musi występować) - wiedza jest podawana zarówno dla zainteresowanych, jak i niezainteresowanych, którzy po jej nabyciu mogą stać się chętni do kontynuowania nauki - zwiększenie liczby osób zainteresowanych zdrowymi finansami domowymi 	<ul style="list-style-type: none"> - mało praktyki, dużo teorii, pojęć, definicji bez wyjaśnienia praktycznego zastosowania - sformalizowany charakter przekazywania wiedzy mogący zniechęcać do nauki
	Szanse	Zagrożenia
	<ul style="list-style-type: none"> - rozwój nauki (teorii) w zakresie edukacji finansowej - wprowadzenie w niedalekiej przyszłości Narodowej Strategii Edukacji Finansowej 	<ul style="list-style-type: none"> - niestosowanie wiedzy teoretycznej w praktyce - brak Narodowej Strategii Edukacji Finansowej - niski poziom wiedzy wymusza konieczność zwiększenia ochrony prawnej konsumentów, a w konsekwencji zwiększa udział instytucji państwowych w regulacji rynku finansowego
Edukacja finansowa pozaformalna	Mocne strony	Słabe strony
	<ul style="list-style-type: none"> - różnorodność instytucji zajmujących się edukacją finansową - kreatywność odbiorców edukacji finansowej w sferze finansów osobistych - możliwość wyboru instytucji i zakresu nauki (np. nieruchomości) - brak sformalizowanego charakteru nauczania 	<ul style="list-style-type: none"> - wiedza nieuporządkowana i wycinkowa - wymaga dyscypliny - brak doświadczenia edukacyjnego instytucji świadczących usługi z zakresu edukacji finansowej - często brak przygotowania merytorycznego prowadzących zajęcia z zakresu finansów osobistych
	Szanse	Zagrożenia
	<ul style="list-style-type: none"> - zmniejszenie wykluczenia społecznego i finansowego poprzez zastosowanie wiedzy w praktyce - zmniejszenie poziomu biedy i ubóstwa - zwiększenie liczby pozycji książkowych, audycji, blogów finansowych, materiałów z zakresu finansów osobistych 	<ul style="list-style-type: none"> - brak systematyczności w nauczaniu - często brak przygotowania merytorycznego osób prowadzących zajęcia z zakresu finansów
Uczenie się nieformalne w obszarze finansów	Mocne strony	Słabe strony
	<ul style="list-style-type: none"> - wzrost zainteresowania finansami osobistymi i sposobami zarządzania nimi, bogactwem, możliwością itp. - brak sformalizowanego charakteru nauczania - krótkie formy szkoleń i kursów, niewymagające dużego zaangażowania czasowego 	<ul style="list-style-type: none"> - analfabetyzm finansowy konsumentów - brak doświadczenia edukacyjnego instytucji świadczących usługi z zakresu edukacji finansowej
	Szanse	Zagrożenia
	<ul style="list-style-type: none"> - wyrównywanie szans na rynku pracy i rynku finansowym - wzrost wiedzy finansowej wpływa na poprawę funkcjonowania rynków finansowych - zwiększenie liczby pozycji książkowych, audycji, blogów finansowych, materiałów z zakresu finansów osobistych 	<ul style="list-style-type: none"> - niska świadomość, niski poziom wiedzy i umiejętności - pozyskiwanie informacji od osób nieposiadających wystarczającej wiedzy

Źródło: opracowanie własne.

edukacyjnej państwa, miałyby znamiona systematyczności, ciągłości i umożliwiłyby skoordynowanie rozproszonych działań edukacyjnych prowadzonych obecnie przez liczne instytucje, stowarzyszenia, fundacje, a także wspierane przez bank centralny oraz banki komercyjne. Systematyczne działania pozwoliłyby na wyszkolenia kadry przygotowanej ilościowo, a przede wszystkim jakościowo do prowadzenia zajęć i przekazywania wiedzy finansowej.

4. Edukacja finansowa w świetle badań i działań praktycznych

Bogata literatura przedmiotu bada efekty edukacji finansowej [Ambuehl, Bernheim, Lusardi 2014]. J. Hastings i inni [2013, s. 347-373] oraz A. Lusardi i O. Mitchell [2014, s. 5-44] dokonali szczegółowego przeglądu literatury dotyczącej umiejętności korzystania z finansów i edukacji finansowej. W Polsce badania z zakresu edukacji finansowej były przeprowadzone m.in. przez M. Iwanicz-Drozdowską [2011] oraz B. Frączek [2014] i A. Knehans-Olejnik [2014]. Wyniki badań wskazują na wysoki poziom analfabetyzmu finansowego⁸, który wynosi 57%, choć w porównaniu z innymi krajami Europy Środkowo-Wschodniej wskaźnik ten jest relatywnie niski (Słowacja 59,41%, Węgry 59,63%, Rumunia 59,77%, Ukraina 61,16%). Badania przeprowadzone w Polsce potwierdzają, że różnice w poziomie analfabetyzmu finansowego występują w zależności od płci, aktywności zawodowej oraz wykształcenia [Smyczek 2011, s. 274; Knehans-Olejnik 2014, s. 257]. Edukacja finansowa, ochrona konsumentów finansowych i włączenie finansowe są uznawane w Unii Europejskiej za trzy podstawowe składniki umacniania pozycji finansowej osób i ogólnej stabilności systemu finansowego, co podkreślono za pomocą trzech zestawów zasad wysokiego szczebla, przyjętych przez przywódców grupy G20: innowacyjnej integracji finansowej, ochrony konsumentów finansowych oraz krajowych strategii na rzecz edukacji finansowej [OECD 2016]. Międzynarodowa Sieć OECD ds. Edukacji Finansowej (OECD/INFE) wskazuje, iż ocena kompetencji finansowych w zakresie umiejętności członków gospodarstw domowych jest kluczowym elementem udanej strategii krajowej. Raport OECD [2016], wskazując na niski poziom umiejętności finansowych konsumentów, podkreśla znaczenie rozpoczęcia kształcenia finansowego wcześniej, najlepiej w szkołach. Rzeczywiście, gdyby tak się stało, zapewniłoby to przyszłym pokoleniom wiedzę, umiejętności i postawy niezbędne do wzmocnienia ich dobrego samopoczucia finansowego oraz budowania pozytywnych nawyków już od młodego wieku. Władze publiczne powinny również szukać sposobów na zwiększenie wiedzy, umiejętności i zachowań dorosłych poprzez kombinację edukacji finansowej i innych polityk [OECD 2016].

⁸ Do zmierzenia poziomu analfabetyzmu konsumenckiego w Polsce wykorzystano skalę skonstruowaną przez Monetary Authority w Singapurze, która uprzednio została zweryfikowana na wielu rynkach zagranicznych [Monetary Authority of Singapore 2005]. Badaniu zostały poddane umiejętności konsumentów dotyczące głównych aspektów podejmowanych przez nich decyzji finansowych [Knehans-Olejnik 2014, s. 257].

W Unii Europejskiej realizowane są m.in. duże programy, które dotyczą edukacji nieformalnej: „Młodość w działaniu” oraz „Uczenie się przez całe życie”, które kształtują tzw. europejską przestrzeń edukacyjną. Celem pierwszego programu jest wspieranie działań podejmowanych przez młodych ludzi w czasie wolnym od nauki, czyli właśnie edukacji nieformalnej. Program adresowany jest do osób w wieku 13–30 lat oraz pracowników organizacji młodzieżowych. Z kolei celem drugiego programu jest wspieranie realizacji różnorodnych działań edukacyjnych, rozszerzanie współpracy europejskiej i wymiany w dziedzinie edukacji. Program zawiera kilka komponentów i obejmuje różne grupy osób uczących się przez całe życie – od przedszkoli po uniwersytety trzeciego wieku.

Dotychczasowe programy wsparcia kształcenia ustawicznego opierały się na wzmacnianiu strony podażowej – dofinansowywaniu konkretnych szkoleń lub wspieraniu działań instytucji szkoleniowych. W 2017 r. Ministerstwo Rozwoju uruchamiało pilotaż nowej formy wsparcia dla osób chcących podnosić swoje kompetencje, w ramach którego wspiera stronę popytową, a więc samych zainteresowanych uczestnictwem w szkoleniach. To osoby potencjalnie zainteresowane zdobywaniem wiedzy same wybierają, jakiego rodzaju kształcenie je interesuje, w jakiej formie, jak długo i w jakim podmiocie. To działanie jest wspierane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w formule bezkosztowych pożyczek z możliwością umorzenia części kwoty pożyczki. W ramach tego przedsięwzięcia przewidziane są dwie formy działań: „Pożyczki na kształcenie” oraz „Ogólnopolski Program Edukacji Naukowej”.⁹

5. Badania pierwotne z zakresu edukacji finansowej

Badania z zakresu kompetencji i edukacji finansowej, przeprowadzone przez zespół z Uniwersytetu Szczecińskiego na grupie około 1000 młodych osób, studentów 10 wydziałów¹⁰ US, wskazały na zróżnicowany poziom wiedzy finansowej, uzależ-

⁹ Fundusz „Pożyczki na kształcenie” skierowany jest do osób pełnoletnich, zamieszkujących na obszarze Polski, posiadających pełną zdolność do czynności prawnych. Mogą one wnioskować o pożyczkę przeznaczoną wyłącznie na studia podyplomowe, kursy, szkolenia oraz inne formy kształcenia osób dorosłych oferowane przez krajowe i zagraniczne podmioty (z wyjątkiem studiów I, II i III stopnia), trwające nie dłużej niż 24 miesiące. Istotą funduszu jest brak jakichkolwiek dodatkowych kryteriów dla pożyczkobiorców, jak też formy czy tematyki szkolenia lub kursu. „Pożyczki na kształcenie” w swoim podstawowym założeniu mają być impulsem dla osób, które planują rozwój osobisty, ale ze względu na koszty wahają się z podjęciem decyzji. Indywidualna osoba, spełniająca podstawowe warunki, może ubiegać się o jedną lub kilka pożyczek, których suma nie przekroczy maksymalnej wartości 100 tys. zł w ciągu 3 lat trwania programu. Pożyczki są nieoprocentowane i nieobciążone żadnymi dodatkowymi kosztami (prowizjami, opłatami itp.). Przyznawane są na konkretny cel i mogą stanowić do 100% kosztu szkolenia/kursu/studiów. Mechanizm zwrotny zakłada spłacanie w równych ratach, w cyklu miesięcznym, przy czym minimalna liczba rat (długość spłaty) to 12 miesięcy, a maksymalna to 36 miesięcy. Przy spełnieniu przez pożyczkobiorcę podstawowych warunków – takich jak np. ukończenie szkolenia – istnieje możliwość umorzenia do 25% wartości pożyczki, co będzie realizowane poprzez zwolnienie ze spłaty ostatnich rat, czyli skrócenie okresu kredytowania.

¹⁰ Wydział Humanistyczny, Wydział Matematyczno-Fizyczny, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Wydział Biologiczny, Wydział Prawa i Administracji, Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług, Wydział Teologiczny, Wydział Nauk o Ziemi, Wydział Filologiczny, Wydział Kultury Fizycznej i Promocji Zdrowia.

niony od kierunku studiów. W badaniu udział wzięły osoby w wieku 19–30 lat, uczące się na studiach stacjonarnych. Kobiety stanowiły 66%, a mężczyźni 34% badanej grupy. Większość respondentów to studenci I–III roku studiów. Kwestionariusz ankiety składał się z czterech części mających na celu ocenę wiedzy i umiejętności finansowych respondentów oraz wskazanie na preferowane postawy i zachowania finansowe studentów.

Zespół z Uniwersytetu Szczecińskiego pod kierunkiem B. Świeckiej przeprowadził również drugie badanie. Wykorzystano w nim eksperyment, który najpierw został przeprowadzony we Włoszech, a następnie – z wykorzystaniem tych samych narzędzi i metod – powtórzony na Uniwersytecie Szczecińskim w 2016 r. Eksperyment został przeprowadzony we współpracy z naukowcami z Włoch, którzy zajmują się edukacją finansową. Dobór próby był celowy, badaniu podlegały osoby z różnych wydziałów uniwersytetu, o zróżnicowanej wiedzy i świadomości finansowej w liczbie około 1000. Efektem badań było wskazanie na niski poziom wiedzy finansowej i znaczenie edukacji finansowej w podniesieniu poziomu wiedzy. Celem eksperymentu była ocena, czy krótki kurs edukacji finansowej ma pozytywny wpływ na subiektywne i obiektywne oceny wiedzy finansowej oraz zbadanie potencjalnych skutków kształcenia finansowego w zakresie zdolności finansowych młodych konsumentów. Dokonano pozytywnej weryfikacji hipotezy: edukacja finansowa jest pozytywnie powiązana z możliwościami finansowymi. Eksperyment obejmował trzy tematy: stopa procentowa na poziomie podstawowym, inflacja i dywersyfikacja ryzyka. W realizacji eksperymentu udowodniono, iż niewielka interwencja edukacyjna w postaci krótkiego kursu wpłynęła na zwiększenie wiedzy finansowej.

6. Zakończenie

Edukacja finansowa jest bogatym obszarem badawczym, ważnym zarówno z punktu widzenia teorii, jak i praktyki. Jest narzędziem wspierającym racjonalne decyzje finansowe oraz metodą wspomagającą zarządzanie finansami. Polacy jak i inne nacje potrzebują edukacji finansowej, zarówno tej formalnej, jak i pozaformalnej, a także uczenia się nieformalnego. Wszystkie te odmiany wzajemnie się uzupełniają, choć formalna edukacja pozwoliłaby na usystematyzowanie i rozłożenie zdobywania wiedzy w czasie. Edukacja finansowa powinna mieć charakter ustawiczny, a nie incydentalny, gdyż wówczas może przynieść znacznie lepsze rezultaty. Wymaga również przygotowania nauczycieli i podręczników, które pokazywałyby znacznie więcej niż tylko zestaw pojęć, a mianowicie ukazywałyby wzajemne powiązania w gospodarce, planowanie finansowe, zabezpieczanie na przyszłość itp. Edukacja finansowa powinna trwać przez całe życie, a może się ona rozpocząć na każdym etapie rozwoju, jednak wymaga przy tym dostosowania formy przekazu do wieku odbiorcy. Edukacja całego społeczeństwa jest trudna, ale bardzo potrzebna, gdyż może mieć kluczowe znaczenie dla zdrowego życia gospodarczego na poziomie indywidualnym, ale także w skali makro lub wielonarodowej. Może przyczynić się do zmniejszenia ryzyka wykluczenia finansowego, podejmowania bardziej świad-

domych decyzji, a nawet zwiększenia płynności na rynkach finansowych. Intensyfikacji efektów edukacji finansowej sprzyjałoby wdrożenie kompleksowej narodowej strategii edukacji finansowej, która istnieje w wielu krajach. Strategia ta uporządkowałaby i usystematyzowałaby działania w zakresie edukacji finansowej zarówno na poziomie nauczania szkolnego, akademickiego, jak i kształcenia ustawicznego osób dorosłych.

Bibliografia

- Ambuehl S., Bernheim B., Lusardi A., 2014, *Financial education, financial competence and consumer welfare*, „Global Financial Literacy Excellence Center Working Paper Series” No. 2014-4.
- Faure E., 1972, *Learning to be. The world education today and tomorrow*, UNESCO Report, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris.
- Frączek B., 2014, *Niski poziom alfabetyzacji finansowej społeczeństwa jako bariera ograniczająca rozwój rynku kapitałowego*, [w:] Czerwińska T., Nowak A. (red.), *Rynek kapitałowy wobec wyzwań dekonjunkury*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Hastings J.S., Madrian B.C., Skimmyhorn W.L., 2013, *Financial literacy, financial education, and economic outcomes*, „Annual Review of Economics” vol. 5, s. 347-373.
- Instytut Badań Edukacyjnych, 2017, *Słownik Zintegrowanego Systemu Kwalifikacji*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa.
- Iwanicz-Drozdowska M. (red.), 2011, *Edukacja i świadomość finansowa*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Knehans-Olejnik A., 2014, *Rola edukacji finansowej w racjonalizowaniu zachowań konsumentów*, „Handel Wewnętrzny” nr 3 (350), s. 255-273.
- Lusardi A., Mitchell O., 2014, *The economic importance of financial literacy: Theory and evidence*, „Journal of Economic Literature” nr 52 (1), s. 5-44.
- Monetary Authority of Singapore, 2005, *Quantitative research on financial literacy levels in Singapore*, Singapore Monetary Authority of Singapore, Singapore.
- OECD, 2016, *G20/OECD INFE core competencies framework on financial literacy for adults*, International Survey of Adult Financial Literacy Competencies, OECD.
- Okoń W., 1992, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa.
- Smyczek S., 2012, *Nowe trendy w zachowaniach konsumentów na rynkach finansowych*, Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa.
- Świecka B., 2016, *Wiedza i edukacja finansowa gospodarstw domowych jako determinanty rozwoju obrotu bezgotówkowego*, [w:] Bolibok P., Żukowski M. (red.), *Obrót bezgotówkowy w Polsce – stan i perspektywy*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Tissot P., 2004, *Terminology of Vocational Training Policy. A Multilingual Glossary for an Enlarged Europe*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- UNESCO, 1996, *Learning. The treasure within*. Report of the International Commission on Education for the Twenty-first Century, UNESCO Publishing, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris.

Financial competences and financial education. Theory and practice

Abstract. An indispensable condition for contemporary socio-economic advancement is continuous development and adaptation of skills to the dynamically changing financial market. The aim of the paper is conceptualization of financial competences and financial education as well as empirical approach with the use of research and practical activities. The article has systematized knowledge on financial competences and education by presenting proposal for their definition, as well as levels of competences in addition to purpose and classification of financial education. The article indicates also the weaknesses, strengths, opportunities and risks of financial education both formal and informal as well as non-formal learning, with the use of SWOT analysis tools.

Keywords: financial competences, financial education, formal education, informal education, non-formal learning, education pillars.

JEL Codes: D11, D14, D39, I29.